

VAJDA JÁNOS

Magasabb légkörbe kívánczó tehetsége érvényesülése útját szertelen, kirobbanó egyénisége s a korviszonyok miatt sohasem találta meg. A maga korában nem ismerték, ha ismerték is, sok külsőség, verseinek egyenetlensége, hangulatainak és érzelmeinek inkább nyugtalanító, mint fölemelő volta elriasztott. De nemcsak korából maradt ki, hanem lekésett a jövőről is. A késői felfedezőknek, az új-kapcsolat-keresőknek már csak inkább érdekes torzó volt, egy-egy sora visszhangot keltett, egy-egy költeménye fájdalmasan emlékeztetett a sok gyönyörű ígéretre, amely benne elveszett, s maradt pusztá ellenkező álláspontnak, üldözött magánosnak, akinek inkább irodalmi szerepe, ellenzéki állásfoglalása, mint művei hatottak serkentőleg.

Lehet-e költőnél befejezetlenségről, töredékességről beszélni, aki már 1848-ban a Pilvax Kávéház forradalmárai között a leghevesebbek, a legvillámszóróbbak közé számított, s még 1896-ban, a világiállítás esztendejében, hatalmas, különleges ruhákba burkolt termete, bozontos feje, melyen Montblanc hava csillogott, pestbudai utcák mindennapi látványosságai közé tartozott? Hetvenesztendős életéből legalábbis ötvenet élt költészetté, s bár istenáldotta tehetség volt, teljes kiforrását, végleges költői műformáját, a maga igazi, zavartalan hangját ne tudta volna megtalálni? Vajda egyéniségének és irodalmunk népies nemzeti korának helyes értékelése sok tekintetben e kérdésre adott feleletben benne foglaltatnék. Rubinyi Mózes*, Vajda János életének első rendszeres és tudományos eszközökkel dolgozó megírója ezt a kérdést nem veti föl, mégis Vajda-élet-

* Rubinyi Mózes: Vajda János. Ethika Könyvtár VIII., Bpest, 1922.

rajza a maga meg nem szerkesztett rendezetlenségében s nem a legválogatottabb szempontok szerinti csoportosításában is válasz a feladott kérdésre.

Vajda János romantikus lélek. Képzelete, egész lénye a szertelenségek, a nagy végletek soha össze nem csendülő összetétele. Romantikus, mert egész életében álmokat, epekedő lelkének levegőben lebegő eszményeit kergette annál szilaj abban és annál túlzottabban, minél inkább figyelmeztette a való, gondokkal terhelt élet és érzéki testalkata a lehetőség s a megvalósulás szükséges megalkuvásaira. Harminc évig hordja magában, számtalan képre bontja, égbe emeli és sárba rántja a szeretett Gina emlékét, mert lelke csak képzelete anyagából tud táplálkozni, de a harminc év után elmegy látni az élő, a hazug Ginát, hogy az egykori kedves arcra épített lélekképet odaállítsa byroni szitkos keserűséggel a valóság vénasszonya mellé, és nézik egymást hosszan, szótalán... „Így ül a hold, ádáz vihar után elcsöndesült nagy tornyos fellegen, és néz alá a méla éjszakán bánatosan, de szenvedélytelen, hallgatva a sírbolti csöndességet a rémteli sötét erdő alatt, amíg a fákról nagy, nehéz könnycseppek hervadt levélre hal-kan hullanak ...” Gyönyört csak a fájdalomtól tud kérni, s a kettőjük közt beálló sirató csöndhöz képzelete a romantika közkedvelt képeit társítja: a holdas éjt, a hallgató erdőt, a sírbolti csöndességet. És mégis, a minden átmenet nélkül fölvetődő kép, a belső sírást visszhangzó esőcseppek a költői megélés szempontjából túl vannak már a romantika lehetőségeinek határán. A holdfényes erdő itt nem egyszerű hasonlati kapcsolat, hanem egy érzésnek, egy helyzetnek panteisztikus ki-élése.

Ez a vers s az alapját képező élmény találóan világít rá Vajda egész költészetére. Külső, felületes tekintetre Vörösmarty korának divatos romantikus világa ez, amelyben a nő „fürteinek denevére”, „delejdús kezek” és „tűzáramos hajak” birtokosa, míg a férfi szerelme „pallos és tűzláng”, vére „salétromos rakéta, mely égbe vágyva sustorog”. Az ihletett költőnek kedvenc képze-
teit még mindig a „bősz viharok”, „kiégett szív”, „a forgógömb sömörje: a sírhalom”, „dühös szitkok” s „a

hit koporsó-kötele”, de már egy-egy izzó kép, mint az üstökösről vett „lobogó gyász”

szomorú csillag, életátkom képe
sugárecset, mely festi képzetem

merész lendülettel túlíveli a kort, amelyben Vajda hosszú életét idegenül tengette, s őt, aki Vörösmartyból indult ki, Ady és Babits költészetének kortársává teszi. Ezek a villámfényekként ható versszakok és csak nagyon ritkán egész költemények pillanatnyilag rávilágítanak Vajda gyászposztós költészetére s nagy életkérdésekkel vívódó egyéniségére, s megmutatják a csúcst, ahová a költő feljuthatott volna, ha szerencsésebb körülmények között él. Mert abban semmi végzetes sem volt rá nézve, hogy képzeletvilága és szókészlete a romantika hatása alatt alakult ki. Flaubert, Henri Beque és Verlaine, akik a regény, dráma és a líra terén Victor Hugóval éppúgy szembehelyezkedtek, mint Vajda Arany János és Gyulai Pál költői fölfogásával, nemcsak romantikus irodalmi élményeken nőttek föl, hanem a legteljesebb mértékben romantikus lelkek is, mégis új műformát teremtettek éppen zsenijük megkülönböztető jegyeinél fogva, amelyek nemcsak koruk divatával, hanem elsősorban önmagukkal helyezték őket szembe. Vajda Jánosban is megvannak a zseniális méretek. Sokkal nagyobb lírai egyéniség, mint költő. Egyéniségének ereje: panteisztikus természetérzése és költői hevületeinek bölcséleti gyökere. E két pillérre kellett volna költészetének épületét fölemelnie, ha módja és alkalma lett volna önmagára találni, ha biztatást, a legcsekélyebb biztatást kapott volna, hogy a költészetnek olyan útján induljon el, amely a legmagasabb tájakra vezet. Költészetünkben azonban akkortájt az akadémikussá vált népies irány uralkodott. Gyulainak nem is poézis az — írja keserűséggel az öregedő és kiszorított Toldy —, ami nem népies. Vajda rajongott Petőfiért, akiből az egész népies költészet kiindult, de nem tudta bevenni a nagy lángelmének iskolássá merevített hagyományát. Néha, keserű óráiban, amikor már a visszhangtalan életet megunta, s a

női albumokba írt versikéken kívül is akart volna sikereket elérni, hozzálátott, hogy majd ír Gyulai kedvére való elbeszélő költeményeket. Mosolyogni való szomorú kedvességek kerülnek ki ilyenkor a havas hegyóriások és titokzatos erdők költőjének tolla alól. Rubinyi Mózes közöl néhány ilyen népies kiszólást, mint „osztég”, „imegintlen”, „retyemotya”, „szelekótya” stb., amelyekkel a nagy s örökké gyermek költő népiessé akart válni. A kor és a divat kényszere még legjobb szándékú kísérletei ellenére sem tudta áthasonítani, viszont kellő elszántságot és akaratot sem tudott belőle kicsiholni, hogy a maga eszményét megvalósítsa. Ezért pedig nem lehet felelőssé tenni sem a kort, sem a költőt. A kor ízlése a „formák különféleségét” megszüntette, a költemények megkövetelt egyszerű szerkezete bölcselmi gondolatok súlyát nem bírta el, a népiesség érvényesülése s a fokozatosan előtérbe lépő természettudományi gondolkodásmód és lélektani elemzés leghegyezettebb éllel éppen a monumentális költészetet támadta. A költő, pedig mit tehetett? Hivatása nehéz, töretlen út megjárására ösztökölte. A lelkéhez tapadt embersors-problémát s a természetnek homályosan érzett szolidaritását nagy költői látomásokban hívogatólag maga előtt látta lebegni, de ahhoz, hogy a csalogató lidércfényt költői formában megrögzítse, sokat kellett volna tanulnia, mások példáin okulnia, s ha nem is tömegek, ha nem is nagy testületek biztatását, együttérzését elnyernie, de legalábbis egyesek, kis bizalmas kör támogatását kellett volna maga körül éreznie. De Vajda egész életében társtalan volt. Irodalmi életünknek majd minden erejét fölszívta az uralkodó irány, amely így is íróink elé sok be nem teljesedett célt tűzött ki. Nagy, több ágazatú irodalmak újítói a múltban éppúgy, mint saját korukban könnyen megtalálják eszméik visszhangzóit. Vajda éppen akkor, amikor kibontakozást kereső tehetségének irányításra, buzdításra a legtöbb szüksége lett volna, maga körül senkit sem talált. A szabadságharc utáni első évtizedben az irodalomban dühöngött a dilettantizmus, Petőfi meghalt, Vörösmarty, Bajza elhallgattak, a régi nemzedék előbb dőlt ki, mintsem az új kialakulhatott volna. Mit csinálhatott Vajda, aki ott

akarta folytatni a költészetet, ahol Vörösmarty elhagyta! A nagy és oly szükséges harc Petőfi és Vörösmarty között nem történt meg. Az új irány könnyen győzött, s anélkül, hogy a költői nyelv és műformák kérdését tisztázta volna. Vajda az irodalmi tudattól önmagának igazolását vagy elítélését hiába várta. Lelkében egész, életén át megmaradt a káosz, amelyből költészete tiszta vonalakban sohasem tudott kiemelkedni. Ha valami fájt ennek az életnek örökké forrongó egyensúlyozatlanságában, az nem a társtalanság, nem a sikertelenség, nem is a későn érkező, üres ünneplés, hanem az a körülmény, hogy a költő, bár nyilván érezte önmaga és tehetsége iránt való adósságát, mégsem tudta azt leróni. Sokkal többet vétkezett hibáján kívül önmaga ellen, mint a kor őellene.

Rubinyi Mózes ennek a szomorú életnek szétszórt mozaikjait igyekszik egységes képpé összerakni. Földolgozott mindent, ami Vajdától vagy Vajdáról fennmaradt, mégis a képen sok vak folt sötétlik, hiányoznak a nagy, összefogó vonalak, s hiányzik legfőképpen az ecset megelevenítő ereje. A könyv első fele Vajda életével foglalkozik. Ez a rész a jobbik. A második rész költészetének elemzését adja. Rubinyi maga is kijelenti, hogy a költő életét és tőle elválaszthatatlan költészetét csak a tárgyalás megkönnyítése véglett különíti el. Ez a szempont helyes, csak hogy nem jelent annyit, hogy most már a két részt összekötő szálakat teljesen el is vághatjuk. A könyvnek legterjedelmesebb és legjelentékenyebb része *A költő lelke* c. fejezet, ahol Vajda művészi szemléletének és költői érzékenységének geneziséét vártuk volna. Rubinyi azonban csupán tartalmi szempontok szerint való csoportosítást ad. Vajda pesszimizmusát és panteizmusát kész dolognak fogja föl, amelyeknek külső képét vázolja, de nem mutat rá a költő egyéniségében és a korban rejlő mély forrásaikra. Általában ezekben a fejezetekben mindenütt az a hibája, hogy nem magából Vajdából, hanem általános fogalmakból indul ki. Mintha egy költő megítélésében az lenne a főszempont, hogy mennyiben felel meg bizonyos bölcseimi és érzelmi fogalmak szabatos meghatározásának! Egy eszmét, Vajda egyetlen eszméjét kel-

lett volna megtalálnia, amely felé egyénisége minden kifejezőerejével, akadályokon keresztül, visszaesve és új erőre kapva törekedett, mint ahogy a hullámok az égen tovaúszó hold felé ostromolják az utat. Ez a hullámzás, ez a küzdelem a költői eszme és a megvalósulás között alkotók, álmodók, költők lelkének belső ritmusa. Ennek a vonalát kell megrajzolnia annak, aki a „költő lelkének” rejtélyét meg akarja oldani.

Rubinyi azonban külső, tartalmi szempontokból indul ki, s még itt is tervszerű csoportosítás nélkül jár el. A Vajda stílusáról szóló fejezetbe olyan részletdolgokat vesz föl, amelyek legfeljebb jegyzetbe valók lennének, a *Hazaftasság*, *Politika* c. részt pedig a költői méltatásba illeszti, holott inkább az életrajzi adatok közé illenék. Általában egész műve nemcsak nem mély, hanem még eléggé ki sem forrott. Jól megírt, helyesen értékelő beállítások mellett hevenyészve odavetett, semmitmondó ítéleteket találunk. Nagy kár, hogy Rubinyi könyve, amely szorgalmasan összegyűjtött anyagánál fogva irodalmunknak hézagpótló könyve lehetett volna, megírása és nem eléggé emelkedett szempontjai miatt még mindig nem Vajda-életrajz, hanem csupán adalék Vajda életéhez.